

Інга ПОГРЕБНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ПОГЛЯДИ Б.Д. ГРІНЧЕНКА В ЙОГО ЕПІСТОЛЯРІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 26.

УДК 821.161.2-312.7

Погребняк І. Літературно-критичні погляди Б.Д. Грінченка в його епістолярії; 11 стор.; кількість бібліографічних джерел –30; мова українська.

Анотація. У статті, на основі аналізу епістолярної спадщини Бориса Дмитровича Грінченка, визначені його літературні уподобання, а також критичні позиції щодо культурно-мистецьких явищ та персоналій кінця XIX — початку XX століття, окреслено ознаки українського духовного лицарства.

Ключові слова: епістолярій, критика, духовність, літературна спадщина, кодекс честі.

У сучасному літературознавстві все частіше виникає інтерес до об'єктивного вивчення української культури, літератури, критики кінця XIX — початку XX століття. Сьогодні по-новому осмислюються здобутки минулого — залучаються невідомі факти, рукописні матеріали, які довгий час не мали наукової обсервації; збільшується список літератури, яка сприяє глибшому осмисленню постаті митця і дає змогу зануритись у психологію творчості та долучитися до розуміння поліфонізму етнокультурних особливостей певного періоду.

Варто зазначити, що в наш час простежується інтерес до епістолярної спадщини митців слова, спостерігається зацікавлення означеними питаннями: видання приватної кореспонденції літературних класиків, наукові розвідки дослідників, відкриття нових імен через призму епістолярних пам'яток, оприлюднення «закритих» листів письменників, які посідають гідне місце у сучасних виданнях (часописах, збірниках, літературно-критичних статтях). Епістолярна спадщина митців була поцінована у працях таких дослідників: М.Бахтін «Висловлювання як одиниця мовлення спілкування» [1], О.Братаніч «Фактор адресованості в епістолярному дискурсі» [3], Л. Вашків «Епістолярна літературна критика: становлення, Функції в літературному процесі» [4], Г. Вознюк «Майстерність письменницької критики» [5], В.Гладкий «Листи письменників» [7], В. Дудко «Эпистолярное наследие украинских писателей-реалистов конца XIX – начала XX века в контексте украинско-русских литературных взаимосвязей» [15], А. Зіновська «Відкрите листування письменників як вияв авторської свідомості в умовах тоталітаризму» [6], М. Коцюбинська «Зафіксоване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість» [19], В. Кузьменко «Генега європейської приватної кореспонденції та візантійська епістолярна традиція» [20], Л. Курило «Публіцистичні мотиви епістолярію Олеса Гончара» [21], В. Мазоха «Український письменницький епістолярій другої половини XX століття: жанрово-стильові модифікації» [22], М. Наєнко «Інтим письменницької праці: 3 лекції про специфіку художньої творчості» [23], М. Назарук «Українська епістолярна проза кінця XVI – поч. XVII ст.» [24], М. Острик «3 материка пись-

менницької критики» [26], Т. Радзівська «Текст як засіб комунікації» [29] тощо.

Вивченню творчості Б.Д. Грінченка присвятили свої праці: Б. Бойко «Народний театр у розумінні Бориса Грінченка» [2], Л. Гаєвська «Б. Грінченко і художня еволюція української прози» [6], І.Кириї «За Грінченка...» [17], Н. Копиленко «Сільський житель Борис Грінченко (кінець XIX - поч. XX ст.)» [18], О.Неживий «Вартовий рідного слова» [25], А. Погрібний «Борис Грінченко. Нарис життя і творчості» [28], В.Погребенник, «І душу і тіло даймо за край свій єдиний ...» [27], В. Яременко «За право тільки жить...» [30] та багато інших, але проблема літературно-критичних поглядів Б.Д. Грінченка в його епістолярії поки що не стала предметом вивчення дослідників.

Епістолярна спадщина Б.Д. Грінченка відзначається багатством думок. У листах відчувається індивідуальне ставлення до адресата, хоча митець не боїться бути «розповитим» у думках, переконаннях перед загалом. Його листи не вкладаються в жорсткі рамки, він вироблює свою манеру написання — еkleктичну суміш, яка культивує духовні, естетичні переконання. Літературно-критичні погляди Б. Грінченка не обмежуються емоційністю і суб'єктивністю творів, він намагається дати свою оцінку, розглядаючи критику і естетику як сувору науку. У листі 1885 року з Харкова Грінченко пише Зозулі: «Прочитав я твої оповідання. Пишу, що мині прийшло у голову при читанні їх. «Зворот солдата» — оповідання краще з цих двох. Але раз що оповідання (хоч і кацапське) с таким саме сюжетом вже було надруковане, а друге ось що: а) в ему нема дії (дійствія) — не знаю як по укр.: герої оповідання тільки балакають та лаюця, а дила ніякого не роблять и там, де треба показати их вчинки ти поминаешь таке місце двома-трема фразами; б) оповідання — скучне, до тенденції, до думки — треба и інтерес, а его це оповідання не збуджує; в) про форму, про вироб стилю ти зовсім не дбаеш. — Усе, що сказав про перше оповідання можу більше чи менш сказати й про друге. Воно дуже нагадує Мирного («Дить») и «Бижин луч» Тургенева. Але для того, щоб зацікавити читача такою неінтересною темою, треба кебети Мирного або Тургенева.

Чи не краще виходили-би у тебе белетристичні переробки для народу (як наприклад «У неволі»). Спробуй лишень» [8, 1-2 арк.].

Для Грінченка талант будь-якого митця має обов'язково поєднуватися із вишуканим смаком, володінням кодексу лицаря духу, відчуттям естетичних потреб нації. Просвітницько-раціоналістичну модель розвитку літератури, культури, він вбачав у збереженні національної ідентичності, самобутності. На цьому тлі у Грінченка виникали епістолярні дискурси навіть з корифеями слова, які слід тлумачити як складне соціокомунікативне утворення з діалогічною організацією та соціальним контекстом. Яскравим прикладом є лист Бориса Грінченка до Марка Кропивницького, написаний у 1901 році: «Ви, яко батько нашого театру і український діяч маєте повинність дбати, щоб підносити нашу театральну сцену все вище й вище, досягаючи, щоб се був театр ідейний, щоб він ніс серед людей національну свідомість і найкращі ідеали людської душі, а Ви говорите, що акторам «хочеться і добре поїсти, і пити, і в хороми ходити», і через те треба виставляти задля грошей таке сміття, як Зап. Клад., Царицини (також і червоні) черевички, Кум мірошник, Бувальщину та інш. таке.

Боже! Чи як колись казав, що актори не мають права і добре їсти й пити в хороми ходити? Але треба сього всього добувати не потураннями низькому й грубому смакові гіршої частини публіки, а такими творами, що і людей приваблювали б і світом ідейним були б осяяні. Бо коли не так, то на що ж і театр?» [12, 1 арк.].

Особливості літературно-критичних реагувань Б.Грінченка тісно пов'язані з його громадянською позицією — лицарському духовному служінню, яке він вбачав у багатогранному вимірі. Не задовольняючись окремими засобами духовного розвитку нації, митець намагався всіма можливими способами культивувати, відстоювати українське слово. Продовжуючи дискусію з Кропивницьким, Грінченко писав: «Ви кажете: «не театр освічує публіку, а гімназії, університети, кадетські корпуси академії і всякі школи; театр же є тільки підмога».

Але в нас нема ні гімназії з університетами, ні інших шкіл, а є самий театр та література: то наша школа і нижча й вища і через те на кожному нашому діячеві театру й письменства лежить повинність ще більше дбати про ідейно і артистично високі театр і літературу і через те кожна помилка в сій справі є більшим, тяжким злом, ніж у якого іншого народу, такого що має волю розвиватися на своєму національному ґрунті» [12, 2-3 арк.].

Літературно-критичні погляди Б.Д. Грінченка торкалися і особистого літературного продукту. Ставлячись до власної творчості об'єктивно, подеколи навіть суворо, він відстоював індивідуальні художні акцентуації. Вірність ідеалам правди й непоступливість у їх відстоюванні примушували митця гостро реагувати на

ставлення до своєї літературної діяльності. Ведучи полеміку з Кропивницьким, Грінченко в листі 1900 році писав: «Ви і на словах, і в листах, які в мене й досі цілі, чимало говорили гарного про мої пієси, Ви не один раз прохали мене, щоб я писав для театру, обіцяли написане виставляти, але от уже п'ять років, всі Ваші обіцянки застаються нулем і Ви не взяли до себе в репертуар ні одної моєї пієси. Не кажіть мені, що вони були не придатні до вистав: раз, що тоді Ви будете суперечити самому собі, тому, що Ви попереду казали, а друге, — мої п'єси не вважаючи на всі їх вади й хиби, були безперечно вищі від усяких «Царичиних черевичків», «За порожських кладів», «Погибелів» та іншого мотлоху, який Ви не то виставляли, а ще й сами в йому грали. Ви не можете суперечити тому, що мої пієси і своєю літературною вартістю, і своїми ідеями зробили б Вам, яко директорів театру багато більше чести, ніж згадані вироби безпринципних, крамарчуків. Ви не актор-ремісник, Ви укр. письменник, артист і діяч і повинні були се зрозуміти, а також і багато чого іншого, про що занадто довго викладати в листі...» [13, 1-3 арк.].

Поцінуючи вклад тієї чи іншої особистості у розбудову української літератури, Б. Грінченко цілісно розглядає діяльність починаючих «письмовців». Головною у творчості письменника він вважає естетичну проблематику, яка базується на новаторських художніх здобутках, що визначали характер нової літературної епохи. Незважаючи на огріхи у текстах митців слова, Грінченко знаходить в них оригінальне поєднання елементів різних художніх стилів, оминаючи при цьому сюжет, тему, проблему. В листі до Івана Зозулі, 1886 року, Грінченко писав: «Марко присилає іноді свої вирши, з котрих и я и де-яки земляки статистичні впевились, що справди в их видко талан, котрий обіцяє не малою у будущині. Коли цікавишся, то ось де-що з его творів, котрих ти ще не бачив:

Не кажи любимъ
Слова святого,
Бо насміютця
Сь тебе самого;
А визми тихо
Ти помолися,
На ту святиню
И положися;
Нехай ти люде
Зими не бачуть,
Як твое серце
Нищечкомъ плаче!..

Як хочеш, можна тут находити де-яки хиби, можна сказати, що сюжет неновий, алеж не можна казати, що в цих виршах 16 ричного хлопця не видно справжнього поетичного талану. Нови-ж сюжети и усяке інше до цього вже приложатця. Поривняй ти ци вирши 16 ричного хлопця з виршами дорослого вже парубка Кононенка и ти побачиш де справжня кебета, а де тильки змагання щось написати (я кажу про Кон. «Лиру»...). У всякому

рази, коли життєві обставини погодять Маркові, то я жду од его нової сили по рідному поли. Дай, Боже! Кажі ти укупі зо мною» [9, 1 арк.].

Становлення літературно-критичних поглядів Бориса Грінченка відбулося під впливом світової естетики. Він апелює до культурного спадку минулих епох, індивідуалістичного мислення і світосприйняття митців слова, відшукує у кожній минулій епосі, національній культурі, людській індивідуальності органічну матерію, яка характеризує інноваційну діяльність кожного письменника. В листі до Івана Зозулі, Грінченко пише: «Як можна рівняти Шекспіра і Гейне і казати, хто більше має значення: між ими лежать дві сотні лить і діяльність их по цілям і способам неизмерно одрзняється одна од одної. Рівняти их значення не можна. А що до значення самого Гейне, котрого ти чогось садовиш на задню парту, то мушу сказати, що его значення, яко руйновця старої сентиментальної школи незмирно вельше не тільки для німецької, але й для других літератур» [9, 2 арк.].

Безпосередній зміст листів, їх образні форми оповіді визначають особливе співвідношення суб'єктивних та об'єктивних літературних поглядів Б. Грінченка. Варто зауважити, що літературно-критичні погляди митця мали широкий жанровий діапазон (рецензії, проблемні статті, полемічні виступи в дискусіях, популярні нариси, декларації у збірниках і альманахах та ін.), але саме в листах критик гранично розкутий в думках, поглядах, переконаннях, порадах. У листі до Зозулі, Грінченко писав: «Не розумію, як це може бути, що коли якого письменця більш поважають, то він «більше має значення». ... Повісті Марлінського, котрі суть тільки, за невеликим винятками, макулатура, неизмерно расходилась і як за их платили неизлицини гроши (Марлінський брав од книгарів по 5000 р. за 12 аркушів друку що-року, Лажечников за свій перший, здається роман узяв 24000 р. з книгаря-ж — не можливі ціни для того часу) і як навіть Билинський хвалив Лажечникова, повість Пушкіна Капитанская дочь, котра есть (і тепер признана вже такою) твор коли не геніальний, то у всякому разі неизмерно великої вартости, не читалась тоді і тепер не читається зтого зовсім! От ти й знов кажи» [9, 2 арк.].

Відстоюючи вартість особного таланту, Грінченко визнавав, що кожен митець проходить різні стадії еволюції в літературі. Письменник не одразу досягає високої майстерності, тільки з часом виникає новий стиль, оригінальне зображення дійсності, неповторність внутрішнього світу персонажів. Із лабіринту загальних думок митець виходить за допомогою власної динаміки руху, і тоді відбувається глибинний імпульс, який полягає в усвідомленні діючої сили, що підносить, вириває особистість із реального потоку мислення. 1886 року Грінченко апелював Зозулі: «Тобі здається, що «великий талан, повинен с першого-ж разу йти своїм особним шляхом». Дуже помиляєшся. Пуш-

кін почав с «подражаній» французьким виршам и бавить и писав их на фр. мови; Лермонтов спершу тільки перефразировав поеми Пушкіна; Шевченко перш свои баллади писав у балладно-сентиментальному напрямкові Жуковського; Гоголь почав з виршованої «подражательной» поеми. Гюго писав спершу роялистичні оди, котрих до его написано було незлічени томи, Шекспір почав с переробок старих драм и т.д. Хиба тобі це не великі таланти? Правда тільки в тому, що великий талант, почавши с «подражаній» другим великим талантам уносить у ці «подражанія» свою власну силу и свій власний дух, и потом, через кілька вже часу, прокладає нарешті свій власний шлях» [10, 1-2 арк.].

Слід зазначити делікатність грінченківської критики, яка стосується жінок, адже в таких листах відчувається повага та шана, спостерігаються високі духовні якості лицаря, який дотримується морально-етичних законів. Ставлення до жінки у Б. Грінченка визначалося культурою реальності, особливим світосприйняттям і світовідчуттям, стилем поведінки, лицарським кодексом, до якого належать саможертвність, допомога, вміння дотримуватися слова. Саме ці якості склали ідеал, що об'єднував людей близьких по духу, націлював жити заради досягнення найвищого — розвитку духовності нації. 1902 року в листі до Марії Заньковецької Борис Грінченко писав: «Дякуємо Вам за все те гарне й велике, що Ви зробили за для рідного театру, за ті сльози спочуття до нещасних, які Ви виривали з наших очей, за хвилини високих почуванні, які Ви викликали в наших думках, за любов до рідного краю й народу, яку Ви збуджували серед сонних і холодних! Дякуємо за ту високу естетичну втіху, якої зазнавали ми од Вашої гри, за ті високо-реальні і високо-поетичні образи, які живуть у наших думках навіть тоді, коли ми їх перед себе не бачимо. Се тільки Ваш великий талант, промінням осяяний, квітками запашними заквітчаний, се тільки Ваша душа, чутка до людських душ; могла все те сотворити, могла такими чарами поезії нас напоїти стільки добрих почуванні, що ведуть до діл на добро тому народові й рідному слову, як так незрівнянно, так блискучо служили Ви довгі роки» [14, 1-3 арк.].

Літературно-критичні погляди Бориса Грінченка змушують замислитися над тим, що українці мають глибоке коріння; нація, набираючи поступово силу і трансформуючись, визначається живою артерією українського духу. 1893 року в листі до Олександра Кониського Грінченко наголошує: «Ми маємо письменників, що святкували чи могли б святкувати, не 35, але й 50 рр. від початку своєї літературної роботи, але, на жаль, — вони не могли б сказати, що всі ті роки вжито на працю для України, що не було вагань, що не вважало навіть деякий час свою працю за даремну. Сумні й важкі події, ті, події, що були неминучим

логічним послідком нашого сторійного життя, нашого минулого хитання на всі, — боки їх знає добре кожен.

Ви той, на кого можна у нас показати, говорючи: цей не хитався на своєму національному шляху нікуди, а всі ті 35 рр. невсипущої праці без перепини, без вагання, положив на користь України, і завсіди в своїй літературній діяльності високо держав прапор української національної самостійності.

Є часи, коли не зкочити с свого шляху, держатися завсіди свого прапору єсть великою громадянською мужністю, єсть високою послугою у людськості взагалі і у найдорожчої нам частиною с тієї людскости — у рідному краю з особна» [11, 1 арк.].

Отже, літературно-критичні погляди Б.Д. Грінченка сповнені розмаїття і мозаїчності. Висока вимогливість, акцентування на недоліках, хобах, аналіз їх причин, сміливі та неупереджені погляди — зумовлені бажанням митця вивести українську літературу на арену найрозвинутіших літератур світу. Він щиро радіє успіхам, із задоволенням підкреслює літературні досягнення, робить акцент на духовній градації кожного митця слова, відзначає особливість естетичних позицій сенсу буття літератури кінця XIX — початку XX століття. Його оцінки багатьох творів видатних письменників знайшли підтвердження і визнання у сучасному літературознавстві, що свідчить про його безсумнівний талант критика.

Література

1. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовлення спілкування // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст./ за ред. Марії Зубрицької. — Львів: Літопис, 1996. — С. 308–317.
2. Бойко Б. Народний театр у розумінні Бориса Грінченка // Пам'ять століть. - 1999. - №1. - С.60-65.
3. Братаніч О. Фактор адресованості в епістолярному дискурсі // Актуальні проблеми менталітету. — Черкаси: Брама. — 2000. — С. 11–18.
4. Вашків Л. «Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі./Леся Вашків. — Тернопіль. Поліграфіст, 1998. — 134 с.
5. Вознюк Г. Майстерність письменницької критики // Рад. літературознавство. — 1983. — №7. — С. 52–55.
6. Гасвська Л. Грінченко і художня еволюція української прози (кінець XIX — поч. XX ст.) // Рад. літературознавство. - 1990. - № 1. - С.50-61.
7. Гладкий В. Листи письменників // Українське літературознавство. Т.8 — Львів, 1970. — С. 10–15.
8. Б. Грінченко до І. Зозулі від 1885 р. — Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40860 1-2 арк.
9. Б. Грінченко до І. Зозулі від 1886 р. — Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40848 1-2 арк.
10. Б. Грінченко до І. Зозулі від 1886 р. — Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40849 1-2 арк.
11. Грінченко до Кониського від 1893 р. — Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40929 1 арк.
12. Б. Грінченко до Марка Кропивницького від 1901 р. — Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40956 1-3 арк.
13. Б. Грінченко до Марка Кропивницького від 1900 р. — Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40955 1-3 арк.
14. Б. Грінченко до Марії Заньковецької від 1902 р. — Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40785 1-3 арк.
15. Дудко В. Эпистолярное наследие украинских писателей-реалистов конца XIX — начала XX века в контексте украинско-русских литературных взаимосвязей: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — 10.01.02. — М., 1989. — 18 с.
16. Зіновська А. Відкрите листування письменників як вияв авторської свідомості в умовах тоталітаризму // Київська старовина. — 2004. — №2. — С. 86–90.
17. Кирій І. "За Грінченка..."// Рідна школа. - 1997. - № 12. - С.12-13
18. Копиленко Н.Б. Сільський житель Борис Грінченко (кінець XIX — поч. XX ст.) // Педагогіка і психологія. - 1994. - № 1. - С.146-155.
19. Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість. Дух і Літера. Харківська правозахисна група — К., 2001. — 299 с.
20. Кузьменко В. Генеза європейської приватної кореспонденції та візантійська епістолярна традиція // Київська старовина. — 2003. — №3. — С. 3–21.
21. Курило Л. Публіцистичні мотиви епістолярію Олеса Гончара // Актуальні проблеми літературознавства. — Т. 15: 36 наук.праць / Наук. ред. проф. Н.І.Заверталок. — Дніпропетровськ: "Навчальна книга", 2003. — С. 38-45.

22. Мазоха Г. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації. Монографія. — К.: Міленіум, 2006. — 344 с.
23. Наєнко М. Інтим письменницької праці: 3 лекції про специфіку художньої творчості / 3 лекції про специфіку художньої творчості / М.К. Наєнко. — К.: Педагогічна преса, 2003. — 280 с.
24. Назарук М. Українська епістолярна проза кінця ХVІ — поч. ХVІІ ст.: Дисертація...канд. філол. наук. — К., 1994. — 192 с.
25. Неживий О. Вартовий рідного слова // Укр. мова і літ. в шк. — 1990. — № 10. — С. 25-31.
26. Острик М. З материка письменницької критики // Рад. літературознавство. — 1982. — № 2. — С. 15-19.
27. Погребенник В. «І душу і тіло даймо за край свій єдиний ...»: «Україна в поетичній творчості Бориса Грінченка / В. Погребенник // Визвол. шлях. — 2006. — Річник 59, кн.5. — С. 26-35.
28. Погрібний А.Г. Життя і творчість Бориса Грінченка // Дивослово. — 1994. — № 3. — С. 6-12.
- Пільгук І. Класична спадщина Бориса Грінченка // Грінченко Б. Твори в 2 т. — К.: АН УРСР, 1963. — Т.1. — С.5-44.
29. Радзівська Т. Текст як засіб комунікації. — К.: Вид-во НАН України, 1998. — 194 с.
30. Яременко В. "За право тільки жить...": Борис Грінченко: Факти і документи // Грінченко Б. До тих, що зостануться: Вибр. твори. — К., 1993. — 398 с.

Погребняк Инга

Литературно-критические взгляды Б.Д.Гринченко в его эпистолярии.

Аннотация: В статье, на основании анализа эпистолярного наследия Бориса Дмитриевича Гринченко, определены его литературные вкусы, а также критические позиции, относительно культурно-художественных явлений и персоналий конца ХІХ — начала ХХ века, очерчено признаки украинского духовного рыцарства.

Ключевые слова: эпистолярый, критика, духовность, литературное наследство, кодекс чести.

Pogrebnyak Inga

Boris Grinchenko's literature-critical views in his correspondence.

Annotation: In the article, on the basis of epistolary analysis the inheritance of Borys Grinchenko, there are certain his literary tastes and critical positions, in relation to the cultural and art phenomena, end personalias of ХІХ-the first half of ХХ age. There are outlined signs of Ukrainian spiritual knighthood.

Key words: epistolyariy, criticism, spirituality, literary inheritance, code of honour.

Погребняк Инга – викладач кафедри української літератури, компаративістики і соціальних комунікацій, аспірантка Київського університету імені Бориса Грінченка.